

8. Elbourne, P. The semantics of ellipsis / P. Elbourne // Interdisciplinary studies on information structure. – Potsdam, 2005. – Vol. 3. – P. 63 – 109.
9. Frazier, L. Focus and VP ellipsis / L. Frazier, C. Clifton, K. Carlson // Language a. Speech. – 2007. – Vol. 50, № 1. – P. 1–21.
10. Kehler, A. Anaphoric dependencies in ellipsis / A. Kehler, S. Shiber // Computational Linguistics . – 1997. – Vol. 23, № 3. – P. 457 – 466.
11. Merchant, J. Fragments and ellipsis / J. Merchant // Linguistics a. Philosophy, 2004. – Vol. 27, № 6. – P. 661 – 738.
12. Müller, W. Die real existierenden grammatischen Ellipsen und die Norm: eine Bestandsaufnahme / W. Müller // Sprachwissenschaft. – 1990. – Bd. 15, H. 3/4. – S. 241 – 366.

**Т.Л. Чахоўская**

## **ФАНЕТЫЧНЫЯ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ: ЛІНГВАДЫДАКТЫЧНЫ КАМПАРАТЫЎНЫ АНАЛІЗ**

Авалоданне беларускай мовай як замежнай мэтазгодна пачынаць з вывучэння фанетычнай сістэмы. Нарматыўнае вымаўленне гукаў садзейнічае, з аднаго боку, дакладнай перадачы думкі і правільнаму разуменню маўлення, з другога боку. Дасягненню гэтай мэты спрыяе супастаўленне гукаў беларускай і англійскай моў. Так, у сучаснай беларускай мове адсутнічае сэнсаадрознівальная прымета працягласці гука, таму ў рэальнym маўленні неабходна праводзіць работу па прадухіленні магчымых памылак, звязаных з функцыяняваннем падоўжаных зычных.

Іншы прыклад – вымаўленне звонкіх зычных гукаў у канцы слова. У беларускай мове адбываецца іх аглушэнне, таму слова тыпу *код* і *ком* гучаць аднолькава – [кот]. У англійскай мове канцавыя фанемы выконваюць сэнсаадрознівальную функцыю: *cot* [kɔ t] (дзіячы ложак) і *cod* [kɔ d] (траска). Парушэнне арфаэпічнай нормы можа прыводзіць да поўнага скажэння сэнсу.

Навучанне беларускай арфаэпії мае на мэце пастаноўку артыкуляцыі гукаў, націску, рytмікі, інтанацыі і ў выніку авалоданне ўсёй фанетычнай сістэмай мовы.

Пры навучанні вымаўленню адрозніваюць пастаноўку і карэкцыю. Традыцыйна пастаноўку суадносяць з пачатковым, а карэкцыю – з прасунутым этапам навучання. Аднак названыя формы работы з'яўляюцца ўзаемазвязанымі і выкарыстоўваюцца на працягу ўсяго навучання.

Мэтазгодна ўжо на пачатковым этапе навучання закладваць асновы беларускага вымаўлення, а далей удасканальваць іх. Кожная мова мае ўнікальны, спецыфічны набор гукаў, артыкуляцый органаў маўлення, рознае галасавое напружанне, што можа сведчыць пра непаўторнасць артыкуляцыйнай базы.

У канцы першага этапа навучання іншафоны павінны ўмець:

- чытаць склады, слова, словазлучэнні, сказы і кароткія элементарныя тэксты;
- задаваць пытанні па вывучае май тэме і адказваць на іх;
- складаць кароткія выказванні па знаёмых камунікатыўных ситуацыях.

Такім чынам, паралельна развіваюцца навыкі вуснага маўлення, чытання і пісьма.

Як пры пастаноўцы, так і пры карэкцыі вымаўленне гука пачынаюць вывучаць ізалявана і ў асобных складах. Замацаванне артыкуляцыі адбываецца ў словах і фразах, паколькі менавіта ў выказваннях мова матэрыялізуецца як сродак зносін – ад найбольш спрыяльнай, лёгкай пазіцыі да найбольш складанай. З самага пачатку іншафоны павінны навучыцца канструяваць фразу, выкарыстоўваць яе ў якасці мінімальнай функцыянальнай адзінкі.

У працэсе навучання беларускаму вымаўленню пажадана ўлічваць артыкуляцыйныя базы як беларускай, так і англійскай моў. Супастаўляльны прынцып апісання фанетычных з'яў выступае асноўным у методыцы выкладання замежных моў. Кампаратыўны аналіз моў, якія кантактуюць, дазваляе выявіць прычыны акцэнту і вызначыць аптымальныя шляхі яго ліквідацыі. Гэта звязана з устойлівасцю парушэнняў, абумоўленых негатыўным уздзеяннем інтэрферэнцыі, і дае магчымасць выкладчыку эканомна адабраць фанетычны матэрыял і вызначыць спосабы яго презентацыі.

Перавага аддаецца такім уступна-фанетычным курсам, якія не толькі з'яўляюцца комплекснымі (фанетыка-лексіка-граматычнымі), але і камунікатыўна накіраванымі – выкарыстоўваюць лінгваметадычныя прыёмы “схаванага” і “адкрытага” кіравання артыкуляцыяй і ўспрыманнем вуснага маўлення.

Фанетычны матэрыял першага года навучання ўключае наступныя тэмы:

- зычныя і галосныя гукі ў розных пазіцыях;
- спалучэнні зычных гукаў;
- спалучэнні галосных гукаў;
- вымаўленне граматычных форм;
- рытмічныя мадэлі шматскладовых слоў;
- слова з пастаянным і рухомым націскам;
- злітнасць вымаўлення слоў у сінтагме;
- ненаціскныя слова і слова з пабочным націскам;
- заканамернасці сінтагматычнага члянення;
- цэнтры інтанацыйных канструкций;
- правілы чытання.

У адпаведнасці з відамі маўленчай дзеянасці практикаванні падзяляюцца на слыхавыя, артыкуляцыйныя і практикаванні, накіраваныя на развіццё тэхнікі чытання. Да слыхавых адносяцца заданні на адрозненне і апазнанне. У першых вывучаемы гук або рытмічная мадэль знаходзяцца ў адным з прапанаваных папарна слоў або сказаў ([б’]: быў-біў), а ў другіх – у асобна пададзеных словам і сказах (*Знайдзіце гук [н’]: мяне завуць Ніна*).

Адрозніваюць практикаванні на пастаноўку і на замацаванне. У практикаваннях на пастаноўку гук вымаўляецца спачатку ў складзе, затым у слове ў “лёгкай” пазіцыі. Практикаванні на замацаванне – гэта вымаўленне і чытанне складоў, знаёмых і незнаёмых слоў з некалькімі цяжкасцямі, адказы на пытанні, чытанне сказаў.

Пры пастаноўцы гукаў выкладчык комплексна выкарыстоўвае прыёмы адкрытага і схаванага кіравання артыкуляцыяй. Адкрытае кіраванне – выкарыстанне свядомых эпізодаў артыкуляцыі, якая ўсведамляецца на аснове рухальнай, слыхавой, зрокавай і такцільнай апор. Калі адкрытае кіраванне выклікае ў навучэнцаў цяжкасці, то выкарыстоўваюцца гукі-дапаможнікі і спрыяльная пазіцыя – прыёмы схаванага кіравання артыкуляцыяй.

У працэсе навучання англафонаў беларускаму вымаўленню істотна дапамагае параштальна-супастаўляльны анализ роднай і замежнай для навучэнцаў моў.

### *Асаблівасці беларускай сістэмы вакалізму ў супастаўленні з англійскай*

У сучаснай беларускай мове налічваецца 6 галосных гукаў: [a], [o], [ɛ], [u], [y], [i], у англійскай зафіксавана 20 галосных гукаў. Сістэма беларускага вакалізму вызначаецца збалансаванасцю, паколькі ў кожнай зоне артыкуляцыі знаходзіцца асобны гук і адсутнічаюць артыкуляцыйна “прамежкавыя” гукі, якія істотна ўскладняюць англійскую фанетыку. У беларускім вакалізме, у адрозненне ад англійскага, няма проціпастаўлення галосных па фаналагічна істотнай прымете даўжыні-кароткасці.

Даследчыкі фанетычнага ладу англійскай мовы неаднаразова імкнуліся стварыць універсальную класіфікацыю галосных, прымаючы за аснову розныя зыходныя прынцыпы: становішча губ і языка, даўжыня і кароткасць, простая або складаная структура і інш.

Пры класіфікацыі галосных паводле гарызантальнага становішча языка ў працэсе вымаўлення іх можна падзяліць на:

- галосныя пярэдняга рада – пярэдняя частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [i:], [e], [æ], [eɪ], [eə], [aɪ], [aʊ];
- галосныя пярэдняга прасунутага назад рада – пярэдняя частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [ɪ], [ɪ ə];
- галосныя змешанага рада – вымаўляюцца пры раўнамерным уздыме спінкі языка: [ɜ :], [ʌ], [ə];
- галосныя задняга прасунутага наперад рада – задняя частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ʊ], [əʊ], [ʊə];
- галосныя задняга рада – задняя частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ɔ :], [a:], [ɒ], [u:], [ɔɪ ].

Калі харектарызуваць галосныя паводле вертыкальных рухаў языка (ступені яго пад'ёму), то іх можна падзяліць на

- галосныя высокага пад'ёму: [i:], [ɪ ], [ʊ ], [u:], [ɪ ə], [ʊə];
- галосныя сярэдняга пад'ёму: [e], [ɜ :], [ə], [əʊ ], [eə], [eɪ ], [ʌ];
- галосныя нізкага пад'ёму: [æ], [aɪ ], [aʊ ], [a:], [ɔɪ ], [ɔ :], [ɒ].

У кожным з гэтых падкласаў адрозніваюцца вузкія і шырокія варыянты:

- высокі пад'ём вузкі варыянт: [i:], [u:];
- высокі пад'ём шырокі варыянт: [ɪ ], [ʊ ], [ɪ ə], [ʊə];
- сярэдні пад'ём вузкі варыянт: [e], [ɜ :], [əʊ ], [eɪ ];

- сярэдні пад'ём шырокі варыянт: [eə], [ə], [ʌ];
- нізкі пад'ём вузкі варыянт: [ɔɪ], [ɔ:];
- нізкі пад'ём шырокі варыянт: [a:], [æ], [aɪ], [aʊ], [ɒ].

Паводле становішча губ усе галосныя падзяляюцца на агубленыя і неагубленыя.

Калі пры класіфікацыі галосных улічваць працягласць іх гучання і структуру, то сістэма англійскага вакалізму прымае наступны выгляд:

- кароткія манафтонгі: [ɪ], [e], [æ], [ɒ], [ʊ], [ʌ], [ə];
- працяглыя манафтонгі: [ɔ:], [ɜ:], [a:];
- дыфтангоіды: [i:], [u:];
- дыфтонгі: [eɪ], [aɪ], [ɔɪ], [aʊ], [əʊ], [ɪ ə], [eə], [ʊə].

Манафтонгі – гэта галосныя, пры артыкуляцыі якіх маўленчыя органы застаюцца нерухомымі.

Дыфтангоіды – галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх ёсьць мінімальны рух органаў маўлення ад аднаго гука да другога, паколькі элементы дыфтангоіда вельмі падобныя па артыкуляцыі. Дыфтангоіды займаюць прамежкавае становішча паміж манафтонгамі і дыфтонгамі.

Дыфтонгі – гэта галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх назіраецца плаўны пераход ад аднаго становішча органаў маўлення да другога, паколькі дыфтонгі складаюцца з двух элементаў, якія рэпрэзентуюць адну фанему.

Такім чынам, у англійскай мове 20 галосных фанем: 10 манафтонгаў, 8 дыфтонгаў і 2 дыфтангоіды.

Даўжыня англійскіх галосных не з'яўляецца абсалютна нязменнай велічынёй. У фанетыцы існуе паніцце пазіцыйнай даўжыні галосных. Адзін і той жа галосны (працяглы або кароткі) можа мець розную працягласць гучання ў залежнасці ад розных фактараў: пазіцыі ў слове, націску, колькасці складоў і інш. Доўгія галосныя і дыфтонгі маюць найвялікшую працягласць гучання ў канцавым адкрытым націскным складзе. Крыху меншую працягласць гэтыя галосныя маюць у пазіцыі перед санантам, яшчэ меншую – перед звонкім і найменшую – перед глухім: *lei* – *lein* – *leid* – *leit*. Акрамя гэтага, ненаціскныя галосныя ў большасці выпадкаў карацейшыя за націскныя.

Для англійскіх галосных харектэрна з'ява, што не сустракаецца ў беларускай фанетыцы, – усечанасць. Усечаныя галосныя – гэта кароткія гукі, якія знаходзяцца пад націскам у закрытым складзе, які заканчваецца глухім зычным: [bɪ t], [tʌ k], [tɪ p], [tær]. Пры вымаўленні галоснага ў падобнай пазіцыі не адбываецца аслаблення артыкуляцыі. Пры набліжэнні да апошніх фазы артыкуляцыі галоснага інтэнсіўнасць яго гучання не становіцца меншай; галосны нібы рэзка перарываецца наступным глухім зычным. Няусечанымі галоснымі ў англійскай мове з'яўляюцца дыфтонгі, доўгія манафтонгі і ненаціскныя кароткія галосныя: [dɔ:], [ba:d].

У параўнальнай табліцы змешчаны галосныя гукі беларускай і англійскай моў.

|  | пярэдні | пярэдні<br>прастунуты<br>назад | сярэдні<br>змешчаны | задні<br>прастунуты<br>назад | задні |
|--|---------|--------------------------------|---------------------|------------------------------|-------|
|  |         |                                |                     |                              |       |

|         |                   |                 |            |          |           |              |
|---------|-------------------|-----------------|------------|----------|-----------|--------------|
| высокі  | вузкі<br>варыянт  | [i:] ([i])      |            | ([ы])    |           | [u:] ([y])   |
|         | шырокі<br>варыянт |                 | [ɪ], [ɪ ə] |          | [ʊ], [ʊə] |              |
| сяродні | вузкі<br>варыянт  | [e], [eɪ] ([ɛ]) |            | [ɜ :]    | [əʊ]      | ([o])        |
|         | шырокі<br>варыянт | [eə]            |            | [ʌ], [ə] |           |              |
| нізкі   | вузкі<br>варыянт  |                 |            |          |           | [ɔ :], [ɔ i] |
|         | шырокі<br>варыянт | [æ], [aɪ], [aʊ] |            | ([a])    |           | [ɒ], [a:]    |

[ ] – англійскія галосныя гукі;  
 ([ ]) – беларускія галосныя гукі.

Як сведчаць вынікі аналізу рэальных вымаўленчых памылак у маўленні англафонаў, у рабоце над вымаўленнем беларускіх галосных трэба ўлічваць тое, што ненаціскныя беларускія галосныя вымаўляюцца выразна, нягледзячы на неістотнае скрачэнне часу іх гучання. Вельмі часта навучэнцы павялічваюць працягласць беларускіх галосных, вынікам чаго з'яўляецца іх ненарматыўная дыфтангізацыя. Недапушчальна таксама вымаўленне націскных беларускіх галосных у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі англійскіх кароткіх націскных гукаў.

Англійскае маўленне лабіялізавана менш за беларускае. Англійскі вакалізм перш за ёсё арыентаваны на гукі, якія вымаўляюцца з расцягваннем губ.

У англамоўнай аўдыторыі для карэкцыі мэтазгодна вылучыць гукі [o], [ɛ], [i], [y], [ы], [a]. Адхіленні ў вымаўленні гэтых гукаў абумоўлены як фанематычнымі, так і фанетычнымі прычынамі.

Усе беларускія галосныя ў пазіцыі пасля мяккага зычнага ([t' a]) набываюць больш пярэднюю ([i]-падобную) артыкуляцыю ў экспкурсіі ([aɪ'], [t' aɪ']) – рад галосных перамяшчаецца ў больш пярэднюю зону.

Гук [ɛ] вымаўляецца выразна пад націскам: *лέвы, бéраг*. У першым складзе перад націскам пасля мяккіх [ɛ] пераходзіць у [a]: *зéмлі – зямля*. У іншых ненаціскных галосных пасля мяккіх [ɛ] вымаўляецца з прыгукам [ɛ<sup>a</sup>]: *з[ɛ<sup>a</sup>]ленавáты, вóз[ɛ<sup>a</sup>]ра*.

Паміж цвёрдымі зычнымі [ɛ] і [i] вымаўляюцца напружана: *рéха, дым*.

Галосны [a] мае артыкуляцыйныя прыметы сярэдняга рада і ніжняга пад'ёму. Пры трэніроўцы яго вымаўлення мэтазгодна засяродзіць увагу менавіта на гэтых крытэрыях, асабліва на спосабе ўтварэння.

Галосны задняга рада і сярэдняга пад'ёму [o] з'яўляецца лабіялізаваным. Пры яго вымаўленні губы энергічна выцягваюцца наперад і акругляюцца. Адпрацоўка вымаўлення гука [o] пачынаецца з губной артыкуляцыі, якая павінна быць напружанай. Гэта дазволіць адчуць і зафіксаваць вымаўленне гэтага галоснага гука. Трэніроўку мэтазгодна пачынаецца з вымаўлення [o] з губнымі зычнымі ў словах тыпу *вось, боб, мог* і інш. пры абавязковым патрабаванні акруглення і выцягвання губ.

Пры артыкуляцыі лабіялізаванага галоснага задняга рада і верхняга пад'ёму [y] язык адцягнуты назад, кончык языка апушчаны, задняя частка спінкі высока

ўзнята да мяккага паднябеня, губы акругляюцца і выцягваюцца наперад. Англійскі працяглы галосны [i:] адрозніваецца ад беларускага значнай працягласцю і меншай лабіялізацыяй.

Рэкамендуецца ўзмацніць губную артыкуляцыю, навучыцца руху языка назад, адчуваючы напружанне ў корані языка і задній часткі яго спінкі. Замацаваць выпрацаваную артыкуляцыю можна трэніроўкамі, пачынаючы з практикаванняў на спалучэнне з губнымі зычнымі, а затым на супрацьпастаўленне [u] – [o]: *той – тут, боб – пуп, мог – мух*.

Вымаўленне нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і пярэдняга рада [i] не выклікае цяжскасцей. Аднак адхіленні ад арфаэпічнай нормы могуць узнікаць у выніку невялікага перамяшчэння языка назад пад уплывам артыкуляцыі англійскага [i:], а таксама адсутнасці мяккасці або няпоўнага змякчэння зычнага. Гэта азначае, што карэкцыя [i] робіцца магчымай толькі пасля таго, як праведзена пастаноўка артыкуляцыі мяккіх зычных.

Адхіленні ў вымаўленні нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і сярэдняга рада [ы] могуць быць звязаны з яго больш пярэднім артыкуляцыям і лабіялізацыяй. Для ліквідацыі падобных з'яў важна прадэманстраваць розніцу ў пазіцыі органаў маўлення пры вымаўленні гукаў [i] і [ы]. У першым выпадку спінка языка ўзнята да пярэдніх частак цвёрдага паднябеня, кончык языка дакранаеца да ніжніх зубоў, у другім – спінка языка ўзнімаеца да задніх частак цвёрдага паднябеня. Рэкамендуецца практикаванні на дыферэнцыяцыю гукаў [i] – [ы]: *быў – біў, пыл – піў*.

### *Асоблівасці беларускай сістэмы кансанантызму ў супастаўленні з англійскай*

У англійскай мове налічваецца 24 зычныя фанемы, у беларускай – 38. Беларуская зычныя класіфікуюцца па наступных крытэрыях: 1) спосаб утварэння; 2) удзел голасу і шуму; 3) месца ўтварэння; 4) наяўнасць або адсутнасць палаталізацыі. Англійскія гукі класіфікуюцца па наступных прыметах: 1) спосаб утварэння перашкоды; 2) месца ўтварэння перашкоды; 3) сіла артыкуляцыі; 4) работа галасавых звязак.

Паводле работы галасавых звязак зычныя ў англійскай мове падзяляюцца на **шумныя**, пры артыкуляцыі якіх шум пераважае над тонам або гукі складаюцца толькі з шуму, і **сананты**, пры артыкуляцыі якіх музичны тон пераважае над шумам, паколькі праход для паветра ў іх больш шырокі, чым пры артыкуляцыі шумных зычных. Таму сананты вызначаюцца як прамежкавы клас паміж галоснымі і зычнымі. У беларускай мове да санорных адносяцца 11 гукаў – [m], [m'], [n], [n'], [l], [l'], [v], [v'], [ð], [ŋ], [ɣ], [w], [r], [j].

Шумныя англійскія зычныя падзяляюцца на звонкія і **глухія**, якія адрозніваюцца па наяўнасці / адсутнасці голасу, а таксама па ступені шуму і мускульнага напружання органаў маўлення пры артыкуляцыі зычнага. Усе шумныя зычныя ўтвараюць пары звонкіх і глухіх, за выключэннем фарынгальнага [h], у якога няма звонкага адпаведніка. Звонкія зычныя на канцы слова ў англійскай мове ніколі не аглушаюцца. У беларускай жа мове шумныя зычныя таксама ўтвараюць судносныя пары па глухасці / звонкасці, акрамя глухіх

[ф], [ф']. Асобна трэба звярнуць увагу на судносныя пары [γ] – [χ] і [г] – [к]. У беларускай мове на канцы слова звонкія заўсёды аглушаюцца, тое ж назіраецца і перад глухімі.

Змычныя глухія [р], [т], [к] суправаджаюцца моцным выдыхам – аспірацыяй, якая мае розную ступень сілы ў залежнасці ад іх пазіцыі ў слове.

Па спосабе ўтварэння англійскія зычныя падзяляюцца на **змычныя, шчылінныя і змычна-шчылінныя**. Першыя ўтвараюцца пры стварэнні поўнай змычкі паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі, якая разрываецца паветраным струменем: [р], [б], [т], [д], [к], [г], [м], [θ], [ð], [н], [η]. Пры ўтварэнні шчылінных зычных паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі ствараецца вузкая шчыліна, праз якую і праходзіць струмень выдыхаемага паветра. Усе шчылінныя ў англійскай мове могуць мець адну або дзве перашкоды, у залежнасці ад чаго яны падзяляюцца на аднафокусныя [f], [v], [s], [z], [h] і двухфокусныя [ʃ], [ʒ]. Акрамя таго, вылучаюцца шчылінны санант бакавы [l] і сярэдне-шчылінны сананты [r], [j], [w]. У англійскай сістэме кансанантызму налічваецца дзве афрыкаты (змычна-шчылінны зычны гук) [ʃ] і [ʒ], якія пры сваім ўтварэнні спалучаюць змычны і шчылінны спосабы ўтварэння. У беларускай мове зычныя па спосабе ўтварэння падзяляюцца на пяць тыпаў: змычныя, шчылінныя, змычна-шчылінныя, змычна-праходныя і вібрант.

Па месцы ўтварэння перашкоды англійскія зычныя падзяляюцца на **губныя, зубныя, язычныя і фарынгальныя**. Губныя, у саю чаргу, падзяляюцца (як і ў беларускай мове) на *губна-губныя* і *губна-зубныя*. Пры ўтварэнні губна-губных ніжня губа дакранаецца да верхніх: [р], [б], [м], [w]; а пры ўтварэнні губна-зубных ніжня губа дакранаецца да верхніх зубоў [f], [v]. Сярод язычных вылучаюцца пярэднеязычныя (актыўнай з'яўляецца пярэдняя частка языка), сярэднеязычныя (сярэдняя частка языка) і заднеязычныя (задняя частка языка).

Па становішчы кончыка языка пярэднеязычныя падзяляюцца на *дарсальныя*, пры вымаўленні якіх кончык языка апускаецца да зубоў, а спінка падымаецца да цвёрдага паднябення, і на *апікальныя*, калі кончык языка скіраваны ўверх.

Для англійскіх пярэднеязычных гукаў характэрны апікальны ўклад, а для беларускіх – дарсальны. У англійскай мове санант [r] – какумінальны гук (лац. *sasimilitum* – упадзіна), пры яго артыкуляцыі кончык языка крыху адсунуты назад ад альвеол і разам з пярэднім часткам языка ўтварае ўпадзіну.

#### Супастаўляльная табліца англійскіх і беларускіх зычных гукаў

| па спосабе ўтварэння<br>перашкоды і шуму |                      |              | па актыўным органе і месцы ўтварэння перашкоды |              |           |               |             |             |                                     |  |
|--|----------------------|--------------|--|--------------|-----------|---------------|-------------|-------------|-------------------------------------|--|
|  |                      |              | губныя   |              | язычныя   |               |             |             |                                     |  |
|  |                      |              | губна-губная                                   | губна-зубная | дарсальны | пярэднеязычны | заднеязычны | фарынгальны |                                     |  |
| змычныя                                  | шумныя               |              | [р], [б]<br>[п], [б],<br>[п'], [б']            |              | [т], [д]  |               | [т], [д]    |             | [к], [г]<br>[к], [г],<br>[к'], [г'] |  |
|  | сананты<br>(насавыя) |              | [м]<br>[м], [м']                               |              | [н], [н'] |               | [н]         |             | [η]                                 |  |
| шчылінны                                 | шум-<br>ныя          | адна-<br>фо- | плоска-<br>шчылінныя                           |              | [f],      |               | [θ], [ð]    |             | [x], [x'], [h]                      |  |

|         |                  |                  |     |                                      |                                   |  |     |             |  |  |                   |  |
|---------|------------------|------------------|-----|--------------------------------------|-----------------------------------|--|-----|-------------|--|--|-------------------|--|
|         |                  |                  |     | [v]<br>[ɸ],<br>[β],<br>[ɸ'],<br>[β'] |                                   |  |     |             |  |  | [γ], [γ']         |  |
|         |                  | кругла-шчылінныя |     |                                      | [e], [ɛ],<br>[e'], [ɛ']           |  |     | [s],<br>[z] |  |  |                   |  |
|         | двухфокусныя     |                  |     |                                      | [ш],[ж]                           |  |     | [ʃ],[ʒ]     |  |  |                   |  |
| сананты | бакавыя          |                  | [ў] |                                      | [l],[l']                          |  | [l] |             |  |  |                   |  |
|         | сярэдзінныя      |                  | [w] |                                      |                                   |  |     | [r]         |  |  | [j]<br>[lj] ([й]) |  |
|         | дрыжачыя сананты |                  |     |                                      |                                   |  | [p] |             |  |  |                   |  |
|         | змычна-шчылінныя |                  |     |                                      | [u],[z],<br>[u'],[z'],<br>[ч],[ž] |  |     | [f],[dʒ]    |  |  |                   |  |

У сучаснай беларускай мове вылучаюцца пары цвёрдых /мяkkіх і звонкіх /глухіх фанем, што з'яўляецаха характэрнай рысай сістэмы беларускага кансанантызму – карэляцыйныя рады зычных фанем, адрозных паводле дыферэнцыяльных (фаналагічных, сэнсаадрознівальных) прымет.

У англійскай мове супрацьпастаўленне па цвёрдасці /мяккасці адсутнічае, зычныя могуць нязначна памякчыцца, выступаючы часткова палаталізаванымі перад галоснымі пярэдняга рада. Аднак гэта адрозненне не з'яўляеца фаналагічным. З фанетычнага пункту гледжання большасць англійскіх зычных цвёрдыя – пры іх вымаўленні сярэдняя частка спінкі языка не падымаецца да цвёрдага паднябення. Змякчэнне зычнага не можа змяніць значэнне слова, таму падобную з'яву трэба трактаваць як не фанематычную, але грубую фанетычную памылку. Верагоднасць такой памылкі для носьбітаў беларускай мовы пры вымаўленні англійскіх зычных у пазіцыі перад галоснымі пярэдняга рада верхняга пад'ёму з'яўляеца даволі высокай.

Асноўная задача пры пастаноўцы вымаўлення мяkkіх зычных – выпрацоўка поўнай (а не частковай) палаталізацыі на ўсіх стадыях артыкуляцыі зычнага. Асаблівую ўвагу англафонаў пажадана звяртаць на поўнае змякчэнне свісцячых [з'], [с'] перад наступным мяkkім. Вельмі цяжкімі пазіцыямі для англамоўных навучэнцаў з'яўляюцца вымаўленне мяkkіх у канцы слова, перад цвёрдым зычным, чаргаванне цвёрдых і мяkkіх зычных у межах фанетычнага слова.

Як і беларускія, англійскія зычныя бываюць глухімі і звонкімі. Аднак, у адрозненне ад беларускай, у англійскай мове звонкія зычныя могуць знаходзіцца не толькі ў пачатку і сярэдзіне слова, але і на канцы, дзе звонкія аглушаюцца толькі часткова.

Характэрнай фанетычнай рысай англійскай мовы з'яўляеца слабая артыкуляцыя звонкіх і моцная артыкуляцыя глухіх зычных гукаў. Названая асаблівасць вымаўлення выступае асноўнай прыметай адрознення англійскіх глухіх і звонкіх зычных у пачатку і на канцы слова. Такім чынам, фаналагічнае

супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў англійскай мове мае іншую спецыфіку, чым у беларускай мове. Яна заключаецца ў тым, што напружанасць / ненапружанасць зычных з'яўляеца дыферэнцыяльнай прыметай такога супрацьпастаўлення. З фанетычнага пункту гледжання адразненне заключаецца ў тым, што беларускія зычныя гукі – поўнасцю звонкія, а англійскія – напалову звонкія: маюць глухую экспкурсію і звонкую рэкурсію. Вымаўленне напалову звонкіх зычных з'яўляеца вынікам таго, што англійскія зычныя больш напружаныя за беларускія (напалову звонкія гукі ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы як глухія). Гэта з'ява – устойлівая рыса англійскага акцэнту. Для беларускай артыкуляцыйнай базы ўласціва ненапружанасць зычных.

Для пастаноўкі вымаўлення звонкіх зычных неабходна ліквідаваць іх напружанае вымаўленне. У англійскай мове, у адразненне ад беларускай, захоўваецца супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў канцы слова і перад глухімі зычнымі (інакш многія слова перасталі б адразнівацца). Тыповае адхіленне ад нормы – адсутнасць аглушэння перад глухімі або азванчэння перад звонкімі зычнымі ў межах фанетычнага слова або на іх стыку.

Англійскія змычныя [r], [t], [k] амаль не адразніваюцца ад беларускіх, аднак перад націскнымі галоснымі яны вымаўляюцца з аспірацыяй. Прыдатнай пазіцыяй для ліквідацыі прыдыхання з'яўляеца становішча перад ненаціскным галосным: *пяці – пятачок*.

Звонкі зычны [b] – слабы гук, які не аглушаеца на канцы слоў. Насавы [m] – больш напружаны і працяглы, чым беларускі [m]. Англійскія шчылінныя [v] і [f] вымаўляюцца больш энергічна, чым іх беларускія аналагі [v] і [f].

Мяkkія зычныя ў беларускай мове ўтвараюцца пры дапамозе дадатковай артыкуляцыі – значнага пад'ёму сярэдняй часткі спінкі языка. Пры пастаноўцы артыкуляцыі мяkkіх і губна-зубных зычных мэтазгодна выкананае практиканне: расцягнуць губы, прасунуць язык наперад так, каб ён прыняў вытрымку гука [i], і з гэтага становішча вымаўляць склад з мяkkім зычным, спачатку запаволена, затым хутка. Найбольш придатнай з'яўляеца пазіцыя пасля націскнога [i] перад галоснымі непярэднягага рада: [a], [o], [y], [ы].

Пры выкананні практикання на супрацьпастаўленне цвёрдых і мяkkіх зычных замацоўваеца артыкуляцыя гукаў [m'] ([m']), [p'] ([p']), [b'] ([b']), [f'] ([f']), [v'] ([v']): *вар – вір, мыў – мілы, быў – біў...* Беларускія пярэднеязычныя [n], [t], [d], [c], [z] з'яўляюцца дарсальнымі, а англійскія [n], [t], [d], [s], [z] – апікальнымі. Пры карэкцыі вымаўлення названых зычных трэба звярнуць увагу на тое, што ў беларускай мове актыўным маўленчым органам з'яўляеца пярэдняя частка языка, у той час як кончык языка апушчаны ўніз і не прымае ўдзелу ў артыкуляцыі.

Беларускія зычныя [t], [d] з'яўляюцца выбухнымі і непрыдыхальными. Для іх вымаўлення рэкамендуецца ўзмацніць язычную змычку і паслабіць моц паветранага струменя.

Пры пастаноўцы вымаўлення [h'], [c'], [z'], [t'] важна засвоіць дарсальны ўклад іх артыкуляцыі: увесь язык прасунуць наперад, кончык прыціснуць да ніжніх зубоў, пярэднюю частку языка прыціснуць да альвеол і хутка раскрыць змычку: *том – цёмны, нос – нёс, сад – сядзь, зала – узяла*.

Пры вымаўленні спалучэнняў мяккіх зычных з галоснымі часткамі ўзнікаюць цяжкасці ў адрозненні спалучэнняў тыпу [ц’э]-[ц’јэ]. Магчымыя арфаэпічныя памылкі з’яўляюцца вынікам таго, што ў англійскай мове няма дыферэнцыяльной прыметы па цвёрдасці / мяккасці. Яны ліквідуюцца шляхам пастаноўкі вымаўлення мяккіх зычных, напружанасці [j], а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленні тыпу *так – цемра – парцьера*.

Заднеязычныя [к], [г] амаль не адрозніваюцца ад англійскіх [k], [g]. Беларускія фрыкатыўныя [γ], [х] не маюць адпаведнікаў у англійскай фанетыцы. Для пастаноўкі іх вымаўлення рэкамендуецца вымаўляць склады з гукамі [γ], [к], [х], а таксама спалучэнні [кх] з галоснымі: *ёxo-оxo-око, kxo-kху* і пад. Артыкуляцыя замацоўваецца ў практыкаваннях на супрацьпастаўленне [к]-[х], [γ]-[к], [х]-[γ]: *кол – хол, код – год, хор – гор*.

Пры пастаноўцы [к’] і [γ’] пярэдне-задняя частка спінкі языка змыкаецца з паднябеннем. Для адпрацоўкі гэтай артыкуляцыі трэба выкарыстоўваць інтэрвакальну пазіцыю з галосным [i]: i[к’]i→[к’]i, i[γ’]i→[γ’]i. Затым артыкуляцыя [к’γ’] замацоўваецца ў спалучэннях з іншымі галоснымі: *генiй, аркестr, лiкёр*. Падобная работа праводзіцца і пры пастаноўцы артыкуляцыі мяккага зычнага [х’].

Беларускі зацвярдзелы [р] – пярэднеязычны дрыжачы санант, пры вымаўленні якога кончик языка, трохі загнуты ўверх, вібрыруе. Англійскі апікальны [r] утвараецца пры выгнутай за альвеолы пярэдняй часткі языка, кончик языка застаецца напружаным і нерухомым. Пры пастаноўцы гука [р] трэба імкнуцца да вібрацыі кончыка языка, для гэтага ён павінен быць максімальна расслабленым і не вельмі загінацца за альвеолы. Гукі-дапаможнікі [t], [d], [š], [ž] спрашчаюць вырашэнне паставленай мэты: *тра-трактар, дра-драма, шра-шрам...*

У англійскай мове гук [l] – шчылінны бакавы санант. Асаблівасцю артыкуляцыі беларускага [л] з’яўляецца ўвагнутае становішча языка ў сярэдняй яго частцы. Пад’ёму задний часткі спінкі языка і велярызацыі [л] садзейнічаюць галосныя [о], [у] і зычныя гукі [к], [γ] у спалучэннях тыпу *алo-улu-кло-клu-гlo-гlu*, якія вымаўляюцца з максімальнай мускульнай напружанасцю.

Для пастаноўкі вымаўлення [л’] найбольш прыдатнай выступае пазіцыя паміж націскным [i] і галоснымі пярэдняга рада: *iлю-лю, ile-le*. Артыкуляцыя замацоўваецца ў розных спалучэннях з галоснымі, зычнымі і на канцы слова, а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленне [л]-[л’]: *пiлот – палёт, лук – люк, бал – баль*.

Зацвярдзелыя [ш], [ж] з’яўляюцца шчыліннымі. Тыповае адхіленне пры іх вымаўленні – змякчэнне гэтых гукаў у выніку пад’ёму сярэдняй часткі спінкі языка і больш пярэднє яго становішча, характэрнае для артыкуляцыі англійскіх [g], [g’]. Пры карэкцыі вымаўлення звяртаецца ўвага на становішча кончыка языка (адцягнуты ўверх) і адцягнутасць языка назад. Пры пераходзе ад вымаўлення змякчонага да цвёрдага [ш] трэба падняць кончик языка да альвеол, пры гэтым язык павінен адсоўвацца назад.

Артыкуляцыю [ш], [ž] трэба карэктаваць у ізаляваным вымаўленні, а затым замацаваць у спалучэннях з лабілізаванымі галоснымі (*жу-жо-шу-шо*) і

заднеязычнымі ў словах тыпу *школа*, *шкодны*, а затым пераходзіць ад фанетычных слоў да сінтагм і фраз.

Беларуская афрыката [ц] мае складаную артыкуляцыю, аналаг якой у англійскай сістэме кансанантызму адсутнічае. АРФАЭПІЧНЫЯ АДХІЛЕННІ ЗАКЛЮЧАЮЦА Ў ТЫМ, ШТО АФРЫКАТА [Ц] ВЫМАЎЛЯЕЦЦА НЕ ЗЛІТНА, А СКЛАДАЕЦЦА З ДВУХ АСОБНЫХ ГУКАЎ: [t]+[s]. ПРЫ АДПРАЦОЎЦЫ ГЭТАГА ГУКА МЭТАЗГОДНА АКЦЭНТАВАЦЬ ЎВАГУ НА ТЫМ, ШТО [Ц] ПАЧЫНАЕЦЦА ЯК [t]. НАЙБОЛЬШ СПРЫЯЛЬНЫМІ ПАЗІЦЫЯМІ З'ЯЎЛЯЕЦЦА СПАЛУЧЭННІ З [д], [т]: *адсыпаць, адцаціць*. Для ліквідацыі асбнага вымаўлення [t]+[s] неабходна энергічна і хутка вымавіць [ts], не адрываючы язык ад зубоў пры пераходзе [t] да [s]. Для замацавання выконваючы практыкаванні на супрацьпастаўленне [ц],[тц], [тс]: *цана – адцаціць – адсюль*. На заключным этапе выкарыстоўваючы практыкаванні на дыферэнцыяцыю [ц]-[с],[ц]-[ц’]: *цэлы – цела, цырк – сыр*.

Для таго, каб пазбавіцца камунікатыўных бар’ераў, пажадана кіравацца наступнымі правіламі: 1) пры тлумачэнні новага матэрыялу паказваць навучэнцам, якім чынам яны могуць выкарыстоўваць ужо наяўныя веды, навыкі, уменні з роднай мовы; 2) прадэмантраваць адрозненні ў вымаўленні, што існуюць у дзвюх мовах, звяртаючы асаблівую ўвагу на тыя з’явы, якія знешне падобныя, але не супадаюць; 3) уключыць у сістэму навучання практыкаванні, якія ўлічваюць цяжкасці фанетычнай з’явы для навучэнцаў і якія дапамагаюць пераадолець гэтых цяжкасці.

Такім чынам, асноўнай задачай навучання іншамоўнаму вымаўленню з’яўляеца развіццё ў навучэнцаў фанематычнага і інтанацыйнага слыху і фарміраванне ў іх мысленні слыхаматорных эталонаў.

Г.К. Чахоўскі

## ІНТЕРНЕТ-ЛІНГВІСТЫКА ЯК НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНАЯ ДЫСЦЫПЛІНА

Узнікненне Інтэрнэта ў канцы 1960-х гадоў як яшчэ аднаго камунікатыўнага канала перадачы інфармацыі, а затым як сродку масавай камунікацыі ў ХХІ ст. прывяло да з’яўлення не толькі глабальнага інфармацыйнага асяроддзя, але і спецыфічных віртуальных сусветаў, сеткавых супольнасцей, сеткавай культуры і сеткавай мовы, якія абслугоўваюць новы сегмент сацыяльнай рэальнасці. І гэты “Інтэрнэт-сусвет” стаў настолькі маштабным, разнастайным, цікавым і непрадказальным у сваім развіцці, што многія навукоўцы, якія прадстаўляюць самыя разнастайныя гуманітарныя дысцыпліны, прыступілі да вывучэння Сеткі.

Па сваёй значнасці і ўплыве на развіццё сусветнай цывілізацыі і навукова-тэхнічнага прагрэсу Інтэрнэт стаў знакам нашай эпохі - эпохі інфармацыйнага грамадства і культуры постмадэрну [Голышко 2001].

Сёняння лічыцца, што Інтэрнэт – гэта складаная сацыятэхнічная сістэма, якая не мае геаграфічных межаў. Інфармацыя ў гэтай сістэме прадстаўлена ў выглядзе вэб-дадзеных, мультымедыя, трохмерных малюнкаў і інш. Сістэма з’яўляеца нестабільным, зменлівым асяроддзем, якое функцыянуе 24 гадзіны ў суткі. Тэмпы